

УДК 338.43:330.87(477)

О. В. ШУБРАВСЬКА,
*професор, доктор економічних наук, завідділом форм
і методів господарювання в агропродовольчому комплексі
ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”,
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна*

АГРАРНИЙ КОРПОРАТИВНИЙ СЕКТОР: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Обґрунтовано склад корпоративної системи у сільському господарстві та методологію дослідження корпоратизації цієї галузі як процесу формування й розвитку корпоративних суб'єктів аграрного господарювання. Охарактеризовано основні тенденції у розвитку аграрного корпоративного сектору України. Окреслено ключові напрями дослідження ролі та місця аграрних корпорацій України в макроекономічному і глобальному контекстах.

Ключові слова: корпорація; корпоратизація; аграрний сектор; сільськогосподарські підприємства.

Бібл. 15.

UDC 338.43:330.87(477)

OLENA SHUBRAVSKA,
*Professor, Doctor of Econ. Sci., Head of the Department
of Forms and Methods of Management in the Agro-Food Complex
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine,
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine*

AGRARIAN CORPORATE SECTOR: THEORETICAL FRAMEWORK

The author substantiates the composition of the corporate system in agriculture and the methodology for researching the corporatization of the industry as a process of the formation and development of corporate subjects of agricultural management. The basic tendencies of development of agrarian corporate sector of Ukraine are described. The key directions of the research of the role and place of Ukraine's agrarian corporations in macroeconomic and global context are presented.

Keywords: corporation; corporatization; agrarian sector; agricultural enterprises.

References 15.

В основі формування корпорацій (у стародавні часи у вигляді релігійних або професійних союзів), а пізніше – корпоративної системи господарювання (як на національному рівні, так і на глобальному) лежить потреба в об'єднанні для ефективного обстоювання інтересів його учасників. Головною передумовою для створення сучасних корпорацій як особливої форми організації бізнесу визнано необхідність протидії зростанню трансакційних видатків, викликаному неефективністю ринкових контрактів суб'єктів господарювання. Сьогоднішня економічна сила корпорацій є настільки потужною, що спроможна впливати на інституційне середовище держав (зокрема, на оподаткування, митне та антимонопольне регулювання, квоти-

© Шубравська Олена Василівна (Shubravska Olena), 2019; e-mail: shubravska@gmail.com.

вання, бюджетне субсидування) з метою його коригування у потрібному для корпорацій напрямі, посилюючи тим самим їх контроль над ринком і, відповідно, сприяючи зміцненню їх позицій на світовому та національних рівнях. Така ситуація вимагає прискіпливої уваги до характеру впливу корпорацій на сучасний соціально-економічний розвиток (у тому числі щодо його відповідності критеріям сталості).

Аграрні корпорації досліджувалися багатьма вітчизняними вченими – зокрема, В. Андрійчуком [1], А. Гуторовим [2], С. Дем'яненком [3], Ю. Лупенком і М. Кропивком [4] та іншими. Але, на жаль, поза їхньою увагою залишилося теоретичне обґрунтування аграрної корпорації як об'єкта соціально-економічного аналізу, складу корпоративного сегмента аграрного сектору, методології дослідження корпоративізації галузі як процесу формування й розвитку корпоративних суб'єктів аграрного господарювання.

Отже, **мета статті** – висвітлити теоретико-методологічні засади дослідження аграрних корпорацій і корпоративізації аграрного сектору національної економіки.

Найбільш ранні визначення корпорації трактують її як товариство, союз, групу осіб, об'єднаних спільністю, здебільшого, професійних інтересів, або як підприємницьку організацію у формі акціонерного товариства. Сучасний Оксфордський словник визначає корпорацію як велику компанію або групу компаній, уповноважених діяти як єдине ціле і визнаних такими в законодавстві*.

Як правило, в економічній науці термін “корпорація” вживається як синонім поняття “компанія”, а також у значенні господарюючого суб'єкта, капітал якого утворено за пайовою участю декількох юридичних та/або фізичних осіб. Корпорація ідентифікується як інтегрована структура, яка в особливий спосіб упорядковує майнові відносини її учасників за спільного ведення бізнесу, або як “надфірмове” утворення, яке організаційно оформлюється як холдинг, група компаній, бізнес-альянс тощо.

Офіційна статистика розрізняє фінансові (що спеціалізуються на фінансово-посередницькій діяльності) та нефінансові корпорації. Відповідно до міжнародних стандартів (System of National Accounts – SNA, прийнята у 2008 р.), нефінансові корпорації (Non-financial corporations) – це інституційні одиниці, що займаються виробництвом ринкових товарів і нефінансових послуг**. За визначенням Держстату України, який послуговується стандартом СНР, прийнятим міжнародними організаціями у 1993 р., до нефінансових корпорацій належать інституційні одиниці, які займаються виробництвом товарів і послуг для продажу за цінами, що покривають витрати виробництва і дають прибуток***. Інституційна одиниця – це економічне визначення юридичної особи, ключовою особливістю якої є право на господарську діяльність у всьому її спектрі. В такому розумінні нефінансова корпорація – основна інституційна одиниця реального сектору економіки, яка фактично являє собою підприємство або об'єднання підприємств із статусом юридичної особи.

Згідно зі ст. 63 Господарського кодексу України****, у нашій державі можуть діяти підприємства, засновані на приватній, колективній, комунальній, державній, змішаній формах власності, а також підприємства іноземні та з іноземними інвестиціями. Залежно від способу утворення (заснування) і формування статутного капіталу підпри-

* English Oxford Living Dictionaries [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://en.oxforddictionaries.com/definition/corporation> (10.05.2018).

** System of National Accounts 2008. – N.Y. : European Commission, IMF, OECD, UN, WB. – 2009. – P. 17.

*** Статистичний щорічник України за 2016 рік. – К. : Державна служба статистики України, 2017. – С. 202.

**** Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (15.05.2018).

ємства поділяють на унітарні та корпоративні. Унітарними (створеними одним засновником) визнаються, зокрема, державні, комунальні та приватні підприємства. Корпоративні ж підприємства утворені, як правило, двома засновниками або більшою їх кількістю, діють на основі об'єднання їхнього майна та/або підприємницької чи трудової діяльності, спільного управління справами (у тому числі через органи, що ними створюються), участі засновників (учасників) у розподілі доходів і ризиків підприємства. Корпоративними визнаються господарські товариства (у складі товариств з обмеженою або додатковою відповідальністю, повних, командитних та акціонерних товариств), кооперативні підприємства, а також інші підприємства (в тому числі засновані на приватній власності двох осіб або більшої їх кількості). За Господарським кодексом України, господарське товариство може діяти у складі одного учасника, що є не зовсім зрозумілим, оскільки навіть саме слово “товариство” означає групу, об'єднання декількох осіб. Майно учасників і засновників господарського товариства може мати вигляд будинків, споруд, обладнання та інших матеріальних цінностей, цінних паперів, прав користування землею та водою, інших майнових прав.

Кооперативні підприємства діють на базі колективної власності засновника (засновників). В Україні це юридичні особи, що являють собою добровільні об'єднання громадян, створювані для вирішення певних економічних, соціальних та інших питань.

Очевидно, що об'єднання корпоративних підприємств теж є корпорацією, яка виконує функції та здійснює повноваження, передані їй засновниками (учасниками), які, хоча й зберігають свою виробничо-господарську самостійність, все ж, згідно з установчим договором, з певного кола найважливіших питань підкоряються єдиному центру прийняття господарських рішень [5].

Майже аналогічні визначення містяться і у Цивільному кодексі України *. Проте там вказується, що підприємницькі товариства можуть створюватися лише як господарські товариства або виробничі кооперативи, а це дещо звужує наведений у Господарському кодексі України перелік підприємств, які належать до корпоративного сектору, шляхом виключення “інших підприємств, у тому числі заснованих на приватній власності двох осіб або більшої їх кількості”. У цьому зв'язку слід зазначити, що трактування корпоративного підприємства, запропоноване в Господарському кодексі України, є ближчим до визначеного офіційною статистикою.

Визначення терміна “корпоративне підприємство” містить також Закон України “Про холдингові компанії”, де у ст. 1 його ідентифіковано як господарське товариство, холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток, паїв) якого володіє, користується і розпоряджається холдингова компанія **.

Процес формування корпорацій у будь-якому секторі економіки є невіддільним від процесів концентрації та інтеграції. При цьому остання може проявлятися не тільки у вигляді традиційної горизонтальної/вертикальної, але й як інтеграція (складання) власності (зокрема, для агропідприємств – ресурсної (земельної/майнової)).

Основною відмінністю корпорації від інших підприємств багато економістів визнають відокремлення у ній прав власності від прав управління (контролю). Втім, на нашу думку, це не може слугувати винятковою ознакою віднесення господарюючого суб'єкта до розряду корпоративних формувань. Про належність певної інституційної одиниці до корпоративного сектору свідчать також зазначене вище складання (поєднання) її ресурсів (капіталів та/або майна) та її внутрішня структурованість. Адже не в усіх ви-

* Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (15.05.2018).

** Про холдингові компанії : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3528-15> (17.05.2018).

падках об'єднання декількох підприємств може розглядатись як корпорація. Це справедливо, наприклад, при об'єднанні підприємств як самостійно господарюючих суб'єктів без взаємної участі в капіталі та управлінні (зокрема, в рамках консорціуму).

З огляду на це, корпорація являє собою економічну систему. Відповідно, як і будь-яка система, вона має певні ознаки (цілісності, подільності, наявності стійких зв'язків, організації, емерджентності) та єдину мету свого розвитку.

Цілі функціонування такого суб'єкта господарської діяльності по-різному ідентифікувались економістами у ході дослідження еволюції корпорації. Так, Р. Акофф розглядає корпорації як машини, організми і організації [6]. За часів промислової революції функцією промислових підприємств, створених їх власниками, було виключно обслуговування інтересів останніх. При цьому і такі підприємства, і зайняті на них робітники сприймалися як машини, що не мають власних цілей. Потім, з накопиченням людського капіталу, підвищенням технічної змістовності роботи і зростанням її залежності від найманих виконавців, ідея корпорації як машини себе вичерпала. Корпорація стала сприйматись як організм, наділятися життям і власними цілями, головними з яких вважались виживання і зростання. У цьому контексті прибуток розглядався виключно як засіб виживання корпоративного організму. Пізніше, внаслідок посилення негативних проявів діяльності корпорацій, прийшло розуміння їх як організацій (цілеспрямованих систем), наділених соціальною відповідальністю. У свою чергу, така організація уявлялась як складова однієї системи або більшої кількості цілеспрямованих систем, частини якої – люди – мають власні цілі [6, с. 55].

Враховуючи сказане, дослідження корпорації необхідно здійснювати як на системному рівні (у тому числі її як системи, її частин та її як частини системи вищого рівня), так і на міждисциплінарному (тобто як економічного і соціального об'єкта).

Властивість системності, притаманна корпорації, дістає своє відображення в еволюційному і поведінковому (біхевіористському) підходах до її вивчення. Синтез таких підходів визнається одним з новітніх перспективних напрямів у сучасній теорії корпорації.

Еволюційна економіка надає особливої значущості проблемі взаємодії досліджуваного об'єкта (процесу) та мінливого середовища, яке його оточує (не тільки економічного, але й культурного, політичного, природного) [7]. За аналогією з природничими науками (зокрема, біологією), фірми наділяються генетично успадкованими факторами (так званими “технологічними або організаційними рутинами”), тобто постійно повторюваними шаблонами своєї діяльності, які визначають короткострокову поведінку кожної з них [8]. У процесі розвитку фірм (приспосовання до середовища, коеволюції) шаблони їх поведінки змінюються, що, у свою чергу, викликає відповідні зміни і на ринку.

Специфіка поведінкової економіки полягає у розширенні кількості досліджуваних факторів, які впливають на прийняття економічних рішень, за рахунок включення до них соціальних, когнітивних та емоційних факторів. У цьому контексті досліджуються також наслідки їх впливу на найважливіші економічні показники – ціни, прибуток, ресурсне забезпечення.

Поведінкову економіку розцінюють і як різновид сучасного інституціоналізму, який вивчає економіку як відкриту систему, яка постійно еволюціонує і на яку впливає велика кількість факторів (включаючи технології, характер взаємозв'язків між суспільством і економікою, індивідуумом і владою, якість інститутів, які розглядаються як повноправні об'єкти економічного аналізу, тощо) [9; 10].

Практично в такому самому ракурсі слід розглядати також розвиток корпорації в її взаємодії із соціальним середовищем. Як організм, що розвивається і наділений певними правилами поведінки й цілями, корпорація може бути пред-

ставлена як об'єкт соціологічного дослідження. При цьому основними суспільними функціями корпорацій визнаються економічна (забезпечення суспільного споживання шляхом виробництва й розподілу багатства), наукова і технічна (участь у накопиченні знань шляхом здійснення власних досліджень і розробок), морально-етична та естетична (програми допомоги співробітникам корпорацій, надання їм можливості отримувати задоволення від своєї роботи тощо) [6, с. 66–68]. До цих функцій треба додати й екологічну, що особливо важливо з урахуванням істотного впливу підприємств на навколишнє природне середовище.

З огляду на все викладене, у рамках вивчення вітчизняної корпоративної системи пропонуємо ідентифікувати об'єкт економічного дослідження як галузеву господарюючу структуру, яку наділено певними суспільними функціями і капітал якої утворено за рахунок пайової участі декількох юридичних та/або фізичних осіб. Формально це підприємства, їх об'єднання та кооперативи.

Якщо корпорації мають особливо складну структуру, то вони іменуються “багатогалузевими” (multi-unit). Окремим об'єктом досліджень слугують ТНК, які являють собою великі фінансово-промислові об'єднання численних підприємств, як правило, декількох галузей світового господарства, що займаються виробничою, торговельною і фінансовою діяльністю у декількох країнах. Організаційно ТНК складаються з материнської компанії та зарубіжних структур, які контролюються нею *. Визнаючи зростаючу значущість впливу іноземних інвесторів на приймаючі держави, ООН з метою дослідження діяльності ТНК і напрацювання відповідних рекомендацій навіть створила Комісію і Центр з ТНК, а ОЕСР розробила керівні принципи для багатонаціональних підприємств **.

Очевидно, що корпоративна система економіки в цілому та її окремих секторів не є однорідною ні за складом, ні за характером регулювання. Тут доречно згадати праці представників інституціонального напрямку економічної теорії – зокрема, Дж.К. Гелбрейта [11], який досліджував так звану “корпоративістську модель” (тобто модель плануючої системи) в її взаємодії з традиційною ринковою моделлю. Він припускав, що перша модель відображає діяльність порівняно незначної кількості дуже великих фірм, а друга – відповідно, безлічі дрібних і середніх. У ринковій системі спостерігається певне поєднання монополії, конкуренції та державного регулювання. Плануюча ж система є жорстко регульованою. Відрізняють ці дві структури не тільки масштаби і кількість фірм, що їх формують, але й основні цілі розвитку, середовище функціонування, вибудовування стосунків з державою, рівень сталості тощо. Незважаючи на свою могутність, плануюча система визнавалася набагато менш стійкою порівняно з ринковою, яка, згідно із законами розвитку традиційного ринку, здатна пристосовуватися до впливу діючих на неї відповідних факторів, тобто має тенденцію до саморегулювання. Тим часом плануюча система ретельно контролює власне середовище і за відсутності державної підтримки схильна до несталості та депресій.

Під корпоратизацією економіки в цілому та її окремих секторів пропонуємо розуміти процес розвитку там корпоративних відносин, які прийнято характеризувати як певні дії (поведінку, волевиявлення) їх учасників. У сучасній економіці такі відносини формуються з приводу створення й розвитку власне корпорацій як суб'єктів господарювання, корпоративної свідомості, а також корпоратизації як форми управління бізнесом. Учасниками корпоративних відносин визнаються всі юридичні або фізичні особи, зацікавлені в діяльності корпорацій та/або її результатах. Насамперед, це власники, акціонери, менеджери, працівники корпорацій, держава.

* Transnational corporations (TNC) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://unctad.org/en/Pages/DIAE/Transnational-corporations-\(TNC\).aspx](http://unctad.org/en/Pages/DIAE/Transnational-corporations-(TNC).aspx) (25.05.2018).

** OECD Guidelines for Multinational Enterprises [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf> (25.05.2018).

Ступінь впливу учасників корпоративних відносин на функціонування корпорацій залежить від вибору національної моделі корпоративної системи [12]. Наприклад, американська модель відрізняється від континентальної (німецької) в основному ступенем залучення її учасників і держави до управління корпорацією, а також відокремленням виробничого і фінансового секторів. Так, у США прийняття стратегічних рішень делеговано виключно акціонерам, провідниками інтересів яких виступають менеджери і працівники корпорацій. При цьому контроль за діями менеджерів здійснюється колегіально. Втручання ж держави є мінімальним. Ще одна істотна відмінність зазначених моделей корпоративних систем полягає в тому, що банкам заборонено володіти акціями нефінансових корпорацій з метою упередження виникнення недобросовісної конкуренції між різними корпораціями у зв'язку з наданням їм переваг при виділенні банківських фінансових ресурсів. У свою чергу, в європейській моделі закладено умови реалізації соціального партнерства уряду, праці та капіталу, а держава відіграє помітну роль у діяльності корпоративних структур (володіє пакетами акцій, має представництво в органах управління).

На думку фахівців, в Україні корпоративна система є недостатньо розвинутою і формується значною мірою на основі запозичень з інших національних моделей [13]. Дослідники пов'язують процес удосконалення вітчизняної моделі корпоративної системи, насамперед, з розвитком і підвищенням ефективності функціонування фондового ринку, покращенням корпоративного законодавства, гарантуванням захисту і повернення інвестицій тощо.

Водночас процеси корпоратизації в сільському господарстві більшості країн мають свої особливості. Як правило, там корпорації створюються як об'єднання фермерів для спільного ведення господарства, які не сплачують податків на прибуток, замість чого про прибутки і збитки звітують їх учасники у власних деклараціях (наприклад, корпорації S-типу у США, GAEC і EARL у Франції, виробничі кооперативи в Італії та Іспанії, прості товариства у Німеччині). Тим часом типи комерційних корпорацій, загальноприйняті у решті сфер діяльності, проникли переважно у сільське господарство частини колишніх колоніальних країн Латинської Америки та Африки і держав з перехідною економікою, і в тому числі України.

З огляду на все сказане, можна охарактеризувати склад корпоративної системи в аграрному секторі та основні напрями її дослідження з позицій оцінки взаємодії з макроекономічним і глобальним середовищем.

Корпоративна система в аграрному секторі сформувалася на базі колишніх колгоспів і радгоспів під впливом процесів роздержавлення, розпаювання і приватизації на селі у 1990-х роках. У її складі – господарські товариства та виробничі кооперативи, капітал яких утворено земельними і майновими паями фізичних осіб. Сільськогосподарські підприємства та виробничі кооперативи розглядаються як суб'єкти господарювання, створювані їх засновниками для отримання прибутку. Водночас законодавством легалізовано сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи як об'єднання юридичних і фізичних осіб з метою задоволення потреб членів – клієнтів кооперативу.

Слід брати до уваги, що, згідно з окресленими ознаками, не всі сільськогосподарські підприємства можуть бути віднесені до розряду корпоративних. Так, неправомірно включати до нього приватні та державні підприємства, які мають одноосібного власника (тобто є унітарними), а також фермерські господарства, які, за чинним законом *, повинні формуватися виключно з членів однієї сім'ї та кимось з неї і управлятися. Крім того, фермерські господарства можуть бути не

* Про фермерське господарство : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/973-15> (25.05.2018); Господарський кодекс України, ст. 114.

тільки юридичними, але й фізичними особами, тобто не відповідають ключовим умовам віднесення суб'єктів господарювання до розряду корпорацій*.

Щодо державних підприємств, то ті з них, що створені у формі акціонерних товариств, теж можуть бути віднесені до корпорацій. Приватні ж сільськогосподарські підприємства, в яких, здебільшого, власник і керуючий цією виробничою одиницею є однією особою (що формально не дає підстав віднести їх до корпоративного сектору), при цьому можуть організовуватись у холдингові (квазіхолдингові [1]) структури (як правило, під егідою того ж власника), що зобов'язує включати їх до аграрних корпорацій.

З огляду на зазначене і на неістотний вплив державних** і насправді унітарних приватних агропідприємств на параметри функціонування корпоративного сектору, вважаємо, що його аналіз можна здійснювати на основі даних Держстату України про сільськогосподарські підприємства (без урахування фермерських господарств). У деяких випадках (наприклад, для оцінки динаміки фінансових показників аграрних корпорацій) за неможливості вичленування даних по фермерах (частка яких у галузевому виробництві становить менш як 10%) розцінюємо як допустиме використовувати загальну інформацію по сільськогосподарських підприємствах.

Сьогодні загальнодоступна статистична інформація не дає повного уявлення про ключові параметри розвитку обгрунтованого нами аграрного корпоративного сектору української економіки, і зокрема – його фінансової сфери. Тим часом можна зробити достатньо точні оцінки кількості сільськогосподарських підприємств корпоративного типу, наявності у них ряду ресурсів і структури їх виробництва у розрізі підгалузей.

Протягом 2012–2016 рр. кількість корпоративних підприємств мала тенденцію до певного зниження і в 2016 р. становила близько 14 тис. Аграрний корпоративний сектор використовує близько 46% усіх сільськогосподарських угідь і виробляє понад 48% усієї продукції (в тому числі рослинницької – 50%).

У 2016 р. середній розмір вітчизняного корпоративного сільськогосподарського підприємства (з тих, які мали сільськогосподарські угіддя) становив майже 1,5 тис. га (відповідно, фермерського господарства – майже 200 га)***. При цьому частка підприємств, які мали сільськогосподарські угіддя, у корпоративному секторі була помітно нижчою, ніж у цілому по галузі: 71% проти 88%. Пояснити таку ситуацію можна належністю до корпоративного сектору великих птахофабрик, свинокомплексів тощо, які в багатьох випадках сільськогосподарських угідь не мають. Це підтверджують і дані про кількість сільськогосподарських тварин, утримуваних корпоративними підприємствами: у них частка птиці перевищує половину її загальної кількості, а свиней – наближається до половини.

Істотно вищим від середньогалузевого є і рівень забезпеченості корпоративних підприємств сільськогосподарською технікою, основні види якої зосереджено в них на 70–90%.

* В Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців і громадських формувань є дані про фермерські господарства, створені декількома власниками – мешканцями різних областей шляхом пайових внесків до статутного капіталу, під управлінням найманих працівників, загальних зборів тощо, в обробітку яких можуть бути десятки тисяч гектарів сільськогосподарських угідь.

** За офіційними даними, у власності держави перебуває 937 тис. га сільськогосподарських угідь, тобто приблизно 0,2% усієї їх кількості.

*** Для порівняння: за даними Євростату, в ЄС середній розмір фермерського господарства становив 17 га, у Франції – 61 га, у Польщі – 10 га. За даними ж американських офіційних джерел, середній розмір ферми у цій країні сягає 174 га, а агрокорпорації (без кооперативів) – близько 500 га.

З 2011 р. як переважаючу (та з тенденцією до зростання) можна оцінити також частку корпоративних підприємств у виробництві всієї сільськогосподарської та рослинницької продукції як підприємствами в цілому, так і галузю.

Згідно з оцінками, частка усіх сільськогосподарських підприємств у ВДВ, створених у 2016 р. сільським, лісовим господарством і мисливством (13,7%), становила 55% (у тому числі частка корпоративного сегмента – 46% *). Таким чином, на вклад аграрних корпорацій у формування ВДВ припадало приблизно 6,3%. Абстрагуючись на даному етапі досліджень від питання інтегральної (економіко-соціо-екологічної) ефективності функціонування різних типів корпоративних структур у вітчизняному агросекторі, можемо констатувати, що у 2016 р. створена ним додана вартість у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь сягала 309 дол., тоді як його корпоративним сегментом – відповідно, 414 дол. **. Інакше кажучи, хоча за цим показником вітчизняні аграрні корпоративні підприємства і виявилися відчутно успішнішими, ніж інші групи виробників у галузі, все ж порівняно з Польщею (884 дол./га) відставання було на рівні понад 2, а з Францією (1375 дол./га) – 3 разів.

Як уже зазначалося, найсильнішими є позиції корпоративного сектору у сфері рослинництва: тут у 2016 р. він забезпечив понад половину загальногалузових обсягів виробництва, майже 90% виробництва цукрових буряків, а також близько 2/3 виробництва зернових і соняшнику.

Водночас стабільно істотним є і вклад аграрних підприємств корпоративного типу у виробництво окремих видів тваринницької продукції – зокрема, м'яса (переважно птиці та свиней (61,7%)) і яєць (52,8%).

Беручи до уваги структуру агропродовольчого експорту, можна стверджувати, що і у забезпеченні стабільно додатного сальдо зовнішньої торгівлі продукцією аграрного сектору переважає корпоративний сегмент. Він же, поза сумнівами, посприяв також моноспеціалізації експорту і домінуванню в ньому сировинних товарів. Наприклад, у 2017 р. майже половину (48,2%) надходжень від вивезення агропродовольчої продукції було забезпечено зерновими, насінням і плодами олійних культур. А разом з продукцією переробки олійних частка такого експорту сягнула вже 74% його загального обсягу.

Сьогодні в цілому для корпоративного сегмента аграрного сектору України є характерним домінування холдингових, фактично не інституціоналізованих структур, істотна частина яких до того ж контролюється іноземним капіталом. Такі структури поглинули або принаймні контролюють традиційні сільськогосподарські підприємства, концентруючи тим самим під своїм управлінням значні масиви сільськогосподарських угідь, як правило, найродючіших і територіально розосереджених. Офіційної інформації про кількість агрохолдингів та обсяги їх угідь немає, існують лише експертні оцінки. Так, за даними Українського клубу аграрного бізнесу, нинішня кількість агрохолдингів становить близько 100, а їх частка у землекористуванні сільськогосподарських підприємств коливається навколо 30% [14].

Масоване проникнення фінансово-промислового та іноземного капіталу у сферу вітчизняного агропродовольчого виробництва ознаменувало початок нинішнього століття на фоні формування у країні значних обсягів вільного капіталу (у ряді випадків в офшорах) та очевидної привабливості агробізнесу в умовах стабільно зростаючого глобального продовольчого попиту, світової економічної кризи і спаду в решті галузей економіки. Найбажанішим у зазначених обставинах активом виявилася земля, а тим більше – українська, що славиться своєю родючістю.

Це зумовило не тільки диверсифікацію агробізнесу (створення підрозділів у різних сферах сільськогосподарської, переробної та збутової діяльності), але й входження до

* Розрахунки здійснено кандидатом економічних наук К.О. Прокопенко.

** Data [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/> (10.06.2018).

аграрного сектору бізнесових структур, жодним чином з ним не пов'язаних. Наочними прикладами щодо цього слугують, зокрема, формування сільськогосподарських активів ПАТ “Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча”, на базі яких у 2011 р. було створено агрохолдинг HarvEast (нинішня земельна база – 97 тис. га); утворення у 2016 р. аграрного напрямку “ОККО Агротрейд” холдингом ОККО Group (постачання виробникам пального і міндобрив під заставу майбутнього врожаю); розбудова з 2015 р. аграрного бізнесу ТОВ “Епіцентр К” (земельні угіддя якого у 2017 р. налічували 110 тис. га); діяльність компанії “Приват-Агрохолдинг” (відповідно, 100 тис. га).

За даними агробізнесового сайту Latifundist.com, у 2017 р. земельний банк 5 найбільших в Україні агрохолдингів налічував 2,3 млн. га. Причому всі ці компанії або прямо контролюються іноземними структурами (США), або мають іноземну юрисдикцію (Люксембургу, Кіпру, Нідерландів).

Дослідження міжнародної незалежної ініціативи з моніторингу землі Land Matrix Initiative засвідчує, що в сільському господарстві України присутність іноземних компаній зростає: станом на квітень 2016 р., наша держава була другою у списку після Індонезії за обсягами сільськогосподарських земель, контрольованих іноземцями: близько 2,4 млн. га сільськогосподарських угідь держави, або близько 6% їх загальної кількості *. Тим часом у США на початку 2010-х років іноземцям належало приблизно 2% сільськогосподарських угідь, а в Австралії (країні з одними з найліберальніших законів щодо власності на землю) – 12% [15]. Примітно також, що, на відміну, наприклад, від держав Африки, в Україні всі орендовані іноземцями землі перебувають в обробітку. Для України характерним є і укладання порівняно меншої кількості земельних угод з іноземцями, але на значно більші земельні площі.

Великий іноземний капітал істотною мірою присутній і у сферах переробки, трейдингу, логістики сільськогосподарської продукції в особі таких всесвітньовідомих гігантів, як Cargill, Louis Dreyfus, Bunge, COFCO, RISOIL, Allseeds. В окремих сегментах такими компаніями контролюється значна частина внутрішнього ринку країни.

З огляду на все сказане, дослідження ролі та місця різних форм аграрних корпорацій України в макроекономічному і глобальному контекстах доцільно здійснювати, насамперед, у напрямі оцінки характеру їх взаємовідносин з державою, світовою агропродовольчою системою, а також з малим агробізнесом. Зокрема, це стосується сфери оподаткування і бюджетного фінансування, державно-приватного партнерства з метою модернізації галузі, продовольчого забезпечення на регіональному, національному і глобальному рівнях, організаційно-економічної співпраці з малими суб'єктами аграрного господарювання, соціальної та екологічної відповідальності. Необхідно також здійснити порівняльну характеристику процесів корпоратизації аграрних секторів в Україні та у світовій практиці для виявлення принципів і форм функціонування аграрних корпорацій та розподілу кінцевих результатів їх діяльності.

Висновки

Як підсумок, можна констатувати, що єдиного і всеохоплюючого визначення понять “корпорація” взагалі та “аграрна корпорація” зокрема чинне вітчизняне законодавство не дає. До того ж існуючі їх визначення демонструють певну неузгодженість у тлумаченнях поняття “корпорація” у різних законодавчих актах. Відсутнє також і усталене наукове розуміння соціально-економічної сутності корпорації.

* International land deals for agriculture [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.landmatrix.org/media/filer_public/ce/62/ce62a1be-7826-42a6-b406-4e8f43d87fdb/7943_up_ispa_land_matrix_2016_analytical_report_draft10.pdf (11.06.2018).

Формування корпорацій не віддільне від процесів концентрації та інтеграції. Основними ознаками належності інституційної одиниці до корпоративного сектору є об'єднання ресурсів (капіталів та/або майна); внутрішня структурованість; відокремлення прав власності від прав управління (контролю). Корпорація є економічною системою з певними суспільними функціями.

Корпоративний сегмент у сільському господарстві формується з господарських товариств, їх об'єднань та кооперативів. При цьому до аграрних корпорацій формально не повинні відноситися державні та приватні підприємства, які мають одноосібного власника, а також фермерські (та особисті селянські) господарства.

Аграрна корпоративна система не є однорідною ні за складом, ні за характером регулювання. Вона повинна структуруватися за загальноприйнятими у світовій практиці критеріями орієнтації на інвестора або на члена-клієнта та оцінюватися за комплексом економічних, соціальних і екологічних показників. Крім того, відповідно до цього треба досліджувати тенденції у розвитку різних сегментів та їх вплив на макроекономічну динаміку, а також оцінювати ефективність державного регулювання в галузі.

Список використаної літератури

1. Андрійчук В.Г. Квазіхолдинги: створення і правомірність існування // Економіка АПК. – 2015. – № 11. – С. 113–117.
2. Гуторов А.О. Корпоратизація сільського господарства в Україні // Економіка і прогнозування. – 2012. – № 4. – С. 82–92.
3. Дем'яненко С. Агрохолдинги в Україні: процес становлення і розвитку // Економіка України. – 2009. – № 12. – С. 50–61.
4. Лупенко Ю.О., Кропивко М.Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної відповідальності їх діяльності // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 5–21.
5. Охрименко Н. Общая характеристика некоторых видов объединений предприятий в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legart.net.ua/content/obshchaya-kharakteristika-nekotorykh-vidov-obedinenii-predpriyatii-v-ukraine>.
6. Акофф Р. Планирование будущего корпорации ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1985. – 327 с.
7. Лемещенко П.С. Введение в эволюционную экономику [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://docplayer.ru/35666140-Vvedenie-v-evolyucionnuyeekonomiku.html>.
8. Нельсон Р.Р., Уинтер С.Дж. Эволюционная теория экономических изменений ; [пер. с англ.]. – М. : Дело, 2002. – 536 с.
9. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики ; [пер. с англ.]. – М. : Фонд экономической книги “Начала”, 1997. – 180 с.
10. Ходжсон Дж. Что такое институты? // Вопросы экономики. – 2007. – № 8. – С. 28–48.
11. Гелбрэйт Д.К. Экономические теории и цели общества ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1979. – 406 с.
12. Кочетков Г.Б. Национальные модели управления и использование зарубежного опыта // США и Канада: экономика, политика, культура. – 2000. – № 12. – С. 73–87.
13. Уманців Ю.М. Формування української моделі корпоративного управління // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – № 3. – С. 10–13.
14. Калюжний А. Эксперт: Вертикальная интеграция агрохолдингов – защитная реакция [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agroportal.ua/news/ukraina/ekspert-vertikalnaya-integratsiya-agrokholdingov--zashchitnaya-reaktsiya/>.
15. Иноземцев В., Некрасов Д. К реформе рынка земли в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hvylya.net/special-projects/ukrainian-institute-future/k-reforme-ryinka-zemli-v-ukraine.html>.

References

1. Andriichuk V.H. *Kvazikholdynhy: stvorennia i pravomirnist' isnuvannya* [Quasi-holdings: formation and legitimacy of the existence]. *Ekonomika APK – The economy of the Agro-Industrial Complex*, 2015, No. 11, pp. 113–117 [in Ukrainian].
2. Gutorov A. *Korporatyzatsiya sil'skoho hospodarstva v Ukraini* [Corporatization of agriculture in Ukraine]. *Ekonomika i prognozuvannya – Economy and forecasting*, 2012, No. 4, pp. 82–92 [in Ukrainian].
3. Dem'yanenko S. *Agrokholdynhy v Ukraini: protses stanovlennya i rozvytku* [Agriholdings in Ukraine: the process of formation and development]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2009, No. 12, pp. 50–61 [in Ukrainian].
4. Lupenko Yu.O., Kropyvko M.F. *Agrokholdynhy v Ukraini ta posylennya sotsial'noi vidpovidal'nosti ikh diyal'nosti* [Agroholdings in Ukraine and strengthening the social responsibility of their activities]. *Ekonomika APK – The economy of Agro-Industrial Complex*, 2013, No. 7, pp. 5–21 [in Ukrainian].
5. Okhrimenko N. *Obshchaya kharakteristika nekotorykh vidov ob"edinenii predpriyatii v Ukraine* [General characteristics of some types of business associations in Ukraine], available at: <http://www.legart.net.ua/content/obshchaya-kharakteristika-nekotorykh-vidov-obedinenii-predpriyatii-v-ukraine> [in Russian].
6. Ackoff R. *Planirovanie Budushchego Korporatsii* [Creating the Corporate Future]. Moscow, Progress, 1985 [in Russian].
7. Lemeschenko P.S. *Vvedenie v evolyutsionnyu ekonomiku* [Introduction to the evolutionary economy], available at: <http://docplayer.ru/35666140-Vvedenie-v-evolyucionnyu-ekonomiku.html> [in Russian].
8. Nelson R.R., Winter S.G. *Evolyutsionnaya Teoriya Ekonomicheskikh Izmenenii* [An Evolutionary Theory of Economic Change]. Moscow, Delo, 2002 [in Russian].
9. North D. *Instituty, Institutsional'nye Izmeneniya i Funktsionirovanie Ekonomiki* [Institutions, Institutional Change and Economic Performance]. Moscow, Nachala, 1997 [in Russian].
10. Hodgson G. *Chto takoe instituty?* [What are institutions?]. *Voprosy ekonomiki – Issues of the Economy*, 2007, No. 8, pp. 28–48 [in Russian].
11. Galbraith J.K. *Ekonomicheskie Teorii i Tseli Obshchestva* [Economics and the Public Purpose]. Moscow, Progress, 1979 [in Russian].
12. Kochetkov G.B. *Natsional'nye modeli upravleniya i ispol'zovanie zarubezhnogo opyta* [National models of management and use of foreign experience]. *SShA i Kanada: ekonomika, politika, kul'tura – USA and Canada: economy, politics, culture*, 2000, No. 12, pp. 73–87 [in Russian].
13. Umantsiv Yu.M. *Formuvannya ukrains'koi modeli korporatyvnoho upravlinnya* [Formation of the Ukrainian corporate governance model]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economics. Finance. Law*, 2010, No. 3, pp. 10–13 [in Ukrainian].
14. Kalyuzhnyi A. *Ekspert: Vertikal'naya integratsiya agroholdingov – zashchitnaya reaktsiya* [Expert: Vertical integration of agroholdings is a defensive reaction], available at: <http://agroportal.ua/news/ukraina/ekspert-vertikalnaya-integratsiya-agroholdingov--zashchitnaya-reaktsiya/> [in Russian].
15. Inozemtsev V., Nekrasov D. *K reforme rynku zemli v Ukraine* [Towards the reform of the land market in Ukraine], available at: <http://hvylya.net/special-projects/ukrainian-institute-future/k-reforme-rynka-zemli-v-ukraine.html> [in Russian].

*Стаття надійшла до редакції 20 червня 2018 р.
The article was received by the Editorial staff on June 20, 2018.*